

2. Довнор-Запольский, М. В. Белорусское прошлое / М. В. Довнор-Запольский / Минский листок. – 1988. – 5, 19, 22 июля; 5 авг.; 17 окт.; 1 нояб. – С. 12–20.
3. Ігнатоўскі У. М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі / У. М. Ігнатоўскі. – Мінск : Беларусь, 1991. – 190 с.
4. Карский, Е. Ф. Белорусы. Т. III. Очерки словесности белорусского племени / Е. Ф. Карский. – Петроград : 12-я Гос. тип., 1921. – Ч. 2: Старая западно-русская письменность. – 248 с.
5. Живописная Россия: Отечество наше в его зем., ист., плем., экон. и быт значении: Литв. и Белорус. Полесье. Рпринт. воспроизведение изд. 1882 г. – 2-е изд. – Минск : БелЭн, 1994. – 550 с.: ил.
6. Митрошенко, И. Я. Иезуиты в Восточной части Белоруссии с 1579 по 1772 год / И. Я. Митрошенко / Полоцко-Витебская старина. – 1912. – Вып. II. – С. 13–65.
7. Пічэта, У. І. Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінулым / У. І. Пічэта. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 48 с.
8. Палікоўская, Т. І. Культурна-асветніцкая дзейнасць езуітаў на беларускіх землях у апошняй трэці XVI – 20-я гг. XIX стст. (стан і праблемы айчынай гістарыяграфіі другой паловы XIX – пачатку XXI ст.) : дыс. ... канд. гіст. навук : 07. 00. 09 / Т. І. Палікоўская. – Мінск, 2006. – 116 с.
9. Сапунов, А. П. Заметка о коллегии и академии иезуитов в Полоцке / А. П. Сапунов – П. : Данько, 1997. – 30 с.
10. Харлампович, К. В. Западно-русские православные школы XVI – начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви / К. В. Харлампович. – Казань : Типо-литография Импер. ун-та, 1898. – 524 с.

SUMMARY

The main tendency aspects of native scientific idea development in the history of educational activities of Jesuits in Belarus in the second half XIX – 20s in XX centuries are characterized in the article.

The work of national historians who created the base for research of the representativity level of this topic in the science is a subject of historiographical analysis. Theoretical and methodological problems are revealed, and the main historiographical results are provided.

Паступіў у рэдакцыю 17.12.2015 г.

УДК 930:323.1(476)"18/19"

П. А. Трубчык,

кандыдат гістарычных навук,

дацэнт кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

ДАРЭВАЛЮЦЫЙНАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ СПЕЦЫФІКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫХ АДНОСІН НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў КАНЦЫ XIX – ПАЧАТКУ XX ст.

Праблематыка асэнсавання сутнасці нацыянальных адносін на мяжы XIX–XX стст. разглядалася галоўным чынам пры даследаванні гісторыі пэўных палітычных партый, а таксама нацыянальных рухаў азначанага перыяду. У пачатку XX ст. актывізацыя нацыянальна-вызваленчых рухаў у гады Першай расійскай рэвалюцыі, дзейнасць Дзяржаўнай думы ў сферы нацыянальнай палітыкі сталі пабуджальнымі матывамі для публікацыі шэрага даследаванняў, якія былі прысвечаны тэарэтычнай распрацоўцы праблем нацыянальнага будаўніцтва ў Расійскай імперыі. Большасць аўтараў гэтых публікацый былі ўдзельнікамі або сведкамі многіх палітычных падзей пачатку стагоддзя, што надавала іх працам пэўную эмацыянальную афарбоўку. Сам факт з’яўлення такіх даследаванняў сведчыў аб тым, што ў грамадстве ўзнікла цікавасць да нацыянальных праблем, якія сталі прадметам абмеркавання сярод розных пластоў грамадства.

Фармуляванне партыйных праграм і перадвыбарчых платформ стала грунтоўным стымулам для з’яўлення публікацый, якія прапагандавалі вырашэнне нацыянальнага пытання на аснове раўнапраўя, культурна-нацыянальнай і абласной аўтаноміі, федэрацыі. Адным з ідэолагаў шырокай дэцэнтралізацыі Расійскай імперыі, прыхільнікам аўтаноміі стаў вядомы прававед і тэарэтык Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі (КДП) Ф. Ф. Какошкін. У кнізе «Автономия, федерация и национальный вопрос», якая была выдадзена пад рэдакцыяй тэарэтыка канстытуцыяналізму У. М. Гесэнна, абранага ў 1907 г. дэпутатам II Дзяржаўнай думы, разам з прынцыпамі аўтаноміі і федэрацыі сцвярджалася неабходнасць надання кожнай нацыянальнасці «права на самавызначэнне ў пытаннях культуры» [1, с. 4].

З пазіцыяй аўтаноміі, шляхоў разумнай дэцэнтралізацыі, праблемы ўзаемаадносін тэрыторыі і народаў, якія іх насяляюць у шматнацыянальнай дзяржаве, падыходзіў вядомы

ўкраінскі мысліцель М. П. Драгаманаў. Яго погляды грунтаваліся на платформе шырокага канстытуцыяналізму, ён адстойваў ідэю раўнапраўя нацый, крытыкаваў бюракратычныя дзеянні самаўладдзя. У той жа час, займаючы пазіцыю шырокага прызнання аўтаномных правоў палітычных, сацыяльных і нацыянальных груп, М. П. Драгаманаў быў безумоўным праціўнікам нацыянальнага сепаратызму. Ён рашуча адмаўляў нацыяналізм і ўвогуле любую нацыянальную выключнасць, выступаючы за розныя формы салідарнасці паміж людзьмі. Пры гэтым нацыянальную салідарнасць ён разглядаў як асноўны сродак ажыццяўлення вышэйшых сацыяльных і палітычных ідэалаў цывілізацыі [2].

Пазіцыю М. П. Драгаманава падзяляў яго зямляк, ідэолаг дасягнення ўкраінскай аўтаноміі М. С. Грушэўскі. Крытыкуючы нацыянальную палітыку царызму, ён адзначаў, што «імкненне да стварэння ўласнай дзяржавы народнасць можа ўтрымліваць толькі разуменне таго, што прыналежнасць да дадзенага дзяржаўнага саюза дае дастаткова значныя выгоды – перш за ўсё ў эканамічным і культурным развіцці народаў, якія ўваходзяць у яго склад». «Калі ж, – працягваў сваю думку М. С. Грушэўскі, – ёсць умовы для развіцця нацыянальнага жыцця, або ў форме федэрацыі, ці добра арганізаванай аўтаноміі, якая гарантуе ад уціску і эксплуатацыі, то ў такім выпадку выгоды ад уваходжання ў склад адзінай дзяржавы відавочныя» [3, с. 4, 6, 10–12].

У дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі можна вызначыць шматлікія работы, у якіх у той ці іншай ступені разглядаецца нацыянальная праблематыка. Адну з першых спроб сістэматызацыі і гістарыяграфічнага апісання гэтых работ зрабіў вядомы бібліёграф М. А. Рубакін. У адным з выпускаў «Среди книг» ён вылучыў вялікую рубрыку, дзе ў тэарэтычным аспекце ахарактарызаваў публікацыі па праблемах нацыянальных адносін у Расійскай імперыі [4, с. 100–189].

Шэраг аўтараў кансерватыўна-манархічнага кірунку займалі шавіністычныя пазіцыі ў сферы нацыянальнай палітыкі [5–8]. Аднак нават прадстаўнікамі манархічнага лагера выказваліся заўвагі супраць «неабгрунтаванага абмежавання нацыянальнай самабытнасці далучаных народнасцей», падкрэслівалася неабходнасць больш гнуткага лавіравання царызму ў нацыянальным пытанні [9; 10].

Ліберальная гістарыяграфія ў вырашэнні нацыянальнага пытання не была адзінай. Нацыянальна-ліберальны імперыялізм прадстаўлены работамі П. Б. Струвэ, які хоць і крытыкаваў нацыяналізм, але ў той жа час адмаўляў у праве на аўтаномію шэрага народаў

Расійскай імперыі [11; 12]. Дэмакратычны кірунак прадугледжваў магчымасць вырашэння нацыянальных праблем у агульнаграмадзянскім кантэксце, перш за ўсё задавальненнем нацыянальна-культурных патрабаванняў народаў [13; 14].

Нацыянальная праблематыка займала значнае месца ў публікацыях сацыялістычнай накіраванасці, паколькі сярод партый гэтага кірунку асабліва шмат было нацыянальных арганізацый. Яны распрацоўвалі падыходы, аб'ядноўваючы класавы і нацыянальны прынцыпы.

Паказальнай можа быць работа аднаго з ідэолагаў яўрэйскага сацыялістычнага руху У. Д. Медэма. Ён лічыў недастатковым наяўнасць грамадзянскага раўнапраўя як асноўнага фактару ліквідацыі нацыянальнага прыгнёту і вылучаў пытанне аб неабходнасці рэгламентацыі дзяржавай дзейнасці асобных устаноў у дадзенай галіне. Увага аўтара была накіравана на прапаганду ідэй культурнай аўтаноміі як «федэратыўнага саюза нацыянальных сеймаў», нешта накшталт «нацыянальнага самакіравання» [15, с. 38, 47, 48, 54].

Аналагічных поглядаў прытрымліваўся і Х. І. Жытлоўскі, які з'яўляўся адным з заснавальнікаў Сацыялістычнай яўрэйскай рабочай партыі (СЯРП). Ён характарызаваў нацыянальны адметнасці як культурныя і, адпаведна, пераводзіў нацыянальныя праблемы ў галіну культуры [16].

Пазіцыі прыхільнікаў культурна-нацыянальнай аўтаноміі ў Расійскай імперыі асабліва ўмацаваліся ў сувязі з выданнем перакладзеных на рускую мову работ вядомых тэарэтыкаў марксізму – О. Баўэра і К. Рэнера [17; 18]. Іх погляды падзялялі амаль усе нацыянальныя партыі сацыялістычнага кірунку.

Разам з тым, ідэя культурна-нацыянальнай аўтаноміі выклікала крытыку на левым флангу расійскай сацыял-дэмакратыі, перш за ўсё ў У. І. Леніна і яго прыхільнікаў. Яны лічылі, што культурна-нацыянальная аўтаномія перашкаджае класавому адзінству пралетарыату розных нацый і падштурхоўвае яго да супрацоўніцтва з нацыянальнай буржуазіяй. Нацыянальнае пытанне, такім чынам, разглядалася імі праз прызму класавага падыходу [19; 20].

Своеасабліваю групу ў дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі складалі публікацыі дэпутатаў Дзяржаўнай думы I–IV скліканняў, у якіх аб'ектам увагі выступала нацыянальнае пытанне. Першая спроба абагульнення вопыту Дзяржаўнай думы першага склікання была зроблена кадэтамі. У 1907 г. у трох выпусках быў выдадзены зборнік матэрыялаў «Первая Государственная дума» [21]. Уяўляе цікавасць змешчаны ў гэтым зборніку артыкул «Нацио-

нальний вопрос в Государственной думе» дэпутата ад Мінскай губерні А. Р. Лядніцкага. З'яўляючыся лідарам першадумскай фракцыі аўтанамістаў, дэпутат звярнуў увагу на «імкненне асобных нацыянальнасцей да ўтварэння самастойных парламенцкіх груп» і на тое, што «сваёй задачай яны бачаць абмеркаванне і абарону ўсіх пытанняў, звязаных з правамі нацыянальнасцей і ідэяй цэнтралізацыі». Характарызуючы дзейнасць I Дзяржаўнай думы, А. Р. Лядніцкі падкрэсліваў, што роспуск Думы не дазволіў ажыццявіць яе патрабаванні ў сферы нацыянальнай палітыкі, тым не менш былі «вызначаны арыенціры і той шлях, па якім неабходна ісці для вырашэння нацыянальных праблем» [22, с. 166].

Кадэт, прафесар М. А. Грэдэскул ахарактарызаваў падрыхтаваны лідарамі партыі праект закона аб раўнапраўі і абмеркаванне яго Думе. Аўтар адзначаў, што «па пытаннях аб нацыянальнасцях і аб ураўнаванні ў правах асоб розных нацыянальнасцей і веравызнанняў дэбаты адбываліся і па праблемах аб раўнапраўі яўрэяў», а пытанне аб астатніх народах і веравызнаннях «заставалася нібы прыкрытым агульным прынцыпам раўнапраўя» [23, с. 129].

Адным з першых нацыянальна-рэлігійны склад дэпутатаў I Дзяржаўнай думы прааналізаваў М. А. Барадзін [24]. Па падліках даследчыка, «рускія ў парламенце мелі большую колькасць месцаў, чым на іх прыпадае ўвогуле». М. А. Барадзін адмаўляў сцверджанні правага друку, што Дума быццам «складаецца з палякаў і яўрэяў і, увогуле, іншародцаў» [25, с. 28, 29, 31, 34].

Аднатыпнымі па сваім змесце былі публікацыі дэпутатаў, якія належалі да манархічных партый. Г. Г. Замыслоўскі, дэпутат ад Віленскай губерні, галоўную задачу бачыў у барацьбе з «іншародцамі» і «іншаверцамі» ў межах усёй імперыі, у першую чаргу ў Паўночна-Заходнім краі [26–28]. Такую ж пазіцыю займалі дэпутаты-нацыяналісты ад беларускіх губерняў В. К. Тычынін, М. М. Ладамірскі.

Абагульняльны характар насіў шматтомны зборнік артыкулаў і нарысаў «Общественное движение в России в начале XX века», што выдаваўся пад рэдакцыяй меншавіцкіх ідэолагаў (Л. Мартава, П. Маслава і А. Патрэсава). У артыкуле Ф. Дана, які з'яўляўся адным з палітычных кіраўнікоў сацыял-дэмакратычнай фракцыі I і II Дзяржаўных дум, грунтоўна характарызаваўся тэндэнцыі дзяржаўнай палітыкі ў нацыянальным пытанні. Па назіраннях Ф. Дана, I Дума ў сваёй большасці хоць і адстойвала нацыянальнае раўнапраўе, але сама «спроба абмеркаваць нацыянальнае пытанне лёгка магла парушыць адзінства, да якога

імкнулася кіруючая партыя Думы», таму яно так і «было пакінута адкрытым» [29, с. 14].

Заслугоўвае ўвагі артыкул «Национальные движения», змешчаны ў гэтым жа зборніку. Яго аўтар К. Залеўскі – адзін са стваральнікаў сацыял-дэмакратыі Царства Польскага і Літвы (СДКПіЛ) – падкрэсліваў, што «нацыянальнае пытанне заўсёды адыгрывала вялікую ролю ў грамадскім жыцці і ў дадзены момант выступае як адно з найбольш запатрабаваных» [30, с. 151–243]. Для характарыстыкі развіцця нацыянальных грамадска-палітычных і культурна-асветніцкіх рухаў, палітычных праграм нацыянальных партый К. Залеўскі падзяліў усе народы імперыі «на 4 катэгорыі – 1) народы заходніх ускраін: палякі, літоўцы, латышы, эсты, маларосы і беларусы; 2) экстарытарыяльная нацыя, якая насяляе розныя ўскраіны, – яўрэі; 3) каўказскія народы: грузіны, армяне, татары; 4) іншародцы Сібіры і дробныя племянныя групы, паселеныя ва Усходняй і Паўночнай Расіі». Ён адзначаў, што нацыянальны рух практычна ва ўсіх народаў «праяўляецца ва ўздзеянні на Думу і культурную дзейнасць». Ён прыйшоў да высновы, што «ні ў адной з нацый нацыянальны рух не прымае формы такога руху, які пагражае існаванню дзяржавы; паўсюдна яго тэндэнцыі... супадаюць з тэндэнцыямі палітычнага развіцця дзяржавы такога тыпу, як Расія, што складаецца з рэгіёнаў, якія адрозніваюцца пэўнымі бытавымі ўмовамі і рознаплемянным складам насельніцтва». У заўвагах К. Залеўскі падкрэсліваў, што такім характарам адрозніваецца толькі рэвалюцыйная фракцыя Польскай партыі сацыялістычнай (ППС), аднак яна на той час асаблівай ролі ў палітычным жыцці Польшчы не адыгрывала [30, с. 226, 242].

Асаблівае месца ў гістарыяграфіі займае выдадзены ў 1910 г. зборнік «Формы национального движения в современных государствах» пад рэдакцыяй А. І. Касцялянскага, які напісаны калектывам аўтараў на матэрыялах трох імперый – Аўстра-Венгерскай, Расійскай і Германскай [31]. У раздзеле «Недержавные национальности и первые этапы национального строительства» былі змешчаны публікацыі М. Грушэўскага – аб украінцах, Р. Петэрсана – аб латышах, С. Дубнова – аб яўрэях, Л. Кржывіцкага і М. Ромера – аб паляках Польшчы і Паўночна-Заходняга краю, З. Авалава – аб грузінах, С. Ціграняна – аб армянах. У гэты ж раздзел увайшоў артыкул А. Навіны (А. Луцкевіча) «Белорусы», дзе аўтар аналізуе прычыны і перадумовы зараджэння беларускага нацыянальнага руху [32, с. 32, 33]. Пытанні нацыі і нацыянальных адносін аналізаваліся ва ўступе А. Касцялянскага і ў артыкуле «Национальность и государство» У. Вадавозова,

а публікація У. Медэма «Национальное движение и национальные социалистические партии в России» ахарактерызавала месца нацыянальнага пытання ў рэвалюцыйнай барацьбе гэтых партый.

Спробу прааналізаваць нацыянальнае пытанне ў Расійскай імперыі зрабіла Н. Брулова-Шаскольская [33]. Яна прасачыла культуралагічныя і моўныя асаблівасці велікаросаў, маларосаў, беларусаў і выказалася аб неабходнасці ўліку іх пры будаўніцтве Расійскай дзяржавы.

Такім чынам, найбольш значны ўклад у дарэвалюцыйную гістарыяграфію нацыянальных адносін унеслі прадстаўнікі сацыялістычнай накіраванасці – сацыял-дэмакраты, народныя сацыялісты, трудавікі, дзеячы левых нацыянальных партый. У той жа час абсалютную большасць дарэвалюцыйных работ немагчыма разглядаць як навуковыя даследаванні. Многім аўтарам, якія аналізавалі нацыянальную праблематыку, не хапала навуковасці і шырыні поглядаў, што тлумачыцца адсутнасцю доступу да дакументаў дзяржаўных органаў улады і матэрыялаў палітычных партый.

Уся дарэвалюцыйная літаратура, з аднаго боку, дазваляе падысці да ацэнкі і асэнсавання нацыянальнага пытання ў канцы XIX – пачатку XX ст. з пазіцыі палітычнага плюралізму, забяспечыць супастаўленне розных ідэалагічных пазіцый і выявіць найбольш аб'ектыўную карціну палітычнай барацьбы вакол нацыянальнай праблематыкі. З другога боку, нельга не прызнаць, што публіцыстычны характар асноўнай часткі выдадзеных у той час работ, якія былі падпарадкаваны мэтам дзейснай палітычнай барацьбы, прадвызначаў іх значны суб'ектыўзм.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

- Автономия, федерация и национальный вопрос / под ред. В. М. Гессена. – СПб. : Народ и свобода, 1906. – 48 с.
- Драгоманов, М. П. Политические сочинения / М. П. Драгоманов. – М. : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1908. – Т. I : Центр и окраины. – С. XIII, XVI, XXXIII–XXXVII.
- Грушевский, М. Единство или распадение России? / М. Грушевский. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – 34 с.
- Рубакин, Н. А. Национальный вопрос / Н. А. Рубакин / Среди книг : опыт обзора русских книжных богатств в связи с историей научно-философских и литературно-общественных идей : справочное пособие для самообразов. и для систем. и комплектования общеобразов. библиотек, а также книжных магазинов : в 3 т. – М. : Наука, 1911–1915. – Т. 3. – Ч. I. – С. 100–189.
- Арцыбашев, М. М. Грядущая гибель России / М. М. Арцыбашев. – СПб. : Тип. А. С. Суворина, 1908. – 36 с.
- Будилович, А. С. Может ли Россия отдать инородцам свои окраины? / А. С. Будилович. – СПб. : Тип. А. С. Суворина, 1907. – 75 с.
- Будилович, А. С. По поводу об окраинах России / А. С. Будилович. – СПб. : Типография А. С. Суворина, 1906. – 36 с.
- Ковалевский, П. И. Национальное воспитание и образование / П. И. Ковалевский. – СПб. : Тип. М. И. Акинфиева, 1910. – 16 с.
- Ефремов, Г. А. Национальные вопросы на инородческих окраинах России. Схема политической программы / Г. А. Ефремов. – СПб., 1908. – 46 с.
- Сидоров, А. А. Инородческий вопрос и идея федерализма в России / А. А. Сидоров. – М. : Московский отдел Всероссийского национального союза, 1912. – 68 с.
- Струве, П. Б. На разные темы (1893–1901) : сб. ст. / П. Б. Струве. – СПб. : Тип. А. Е. Колпинского, 1902. – 555 с.
- Patriotika. Политика, культура, религия, социализм: сб. статей за пять лет (1905–1910 гг.). – СПб., 1911. – 368 с.
- Ковалевский, М. М. Национальный вопрос и равенство подданных перед законом. – Евреи и равноправие / М. М. Ковалевский. – Одесса : Мирвестник, 1905. – [4] с.
- Гредескул, Н. А. Россия и ее народы («Великая Россия» как программа разрешения национального вопроса в России) / Н. А. Гредескул. – Петроград : Изд-во М. В. Попова, 1916. – 79 с.
- Медем, В. Социал-демократия и национальный вопрос / В. Медем. – СПб. : Тип. Буссея, 1906. – 64 с.
- Житловский, Х. Социализм и национальный вопрос / Х. Житловский. – Киев-Петербург, 1906. – 24 с.
- Бауэр, О. Национальный вопрос и социал-демократия / О. Бауэр ; в изложении и со вступительной статьей С. Семковского. – Петроград : «Книга», 1918. – 154 с.
- Шпрингер, Р. [Реннер, К.]. Национальная проблема (Борьба национальностей в Австрии) / Р. Шпрингер. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1909. – 293 с.
- Ленин, В. (В. Ильин) Критические заметки по национальному вопросу / В. Ленин // Просвещение. – 1913. – № 10, 11, 12.
- Ленин, В. (В. Ильин). О праве наций на самоопределение // В. Ленин / Просвещение. – 1914. – № 4–6.
- Первая Государственная дума. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – Вып. I–III.
- Ледницкий, А. Национальный вопрос в Государственной думе / А. Ледницкий // Первая Государственная дума. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – Вып. I : Политическое значение первой Думы. – 279 с.
- Гредескул, Н. Проект закона о равноправии / Н. Гредескул // Первая Государственная дума. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – Вып. II : Законодательная работа : сборник статей : сб. ст. Н. А. Гредескула, Г. Б. Иоллоса, А. И. Каминка и др. – 1907. – [4], 229, [1] с.
- Бородин, Н. А. Государственная дума в цифрах / Н. А. Бородин. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1906. – 72 с.
- Бородин, Н. А. Личный состав первой Государственной думы, ее организация и статистические сведения о членах / Н. А. Бородин // Первая Государственная дума. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – Вып. I : Политическое значение первой Думы, 1907. – [6], 279 с.

26. *Замысловский, Г. Г.* «Умученные от жидов» / Г. Г. Замысловский // По актам Государственного Совета. – 2-е изд., доп. – СПб. : Тип. т-ва Суворина «Новое время», 1914. – 80 с.
27. *Замысловский, Г. Г.* Польский вопрос в Государственной думе III созыва / Г. Г. Замысловский. – Вильно : Вестник Виленского православного святодуховского братства, 1908. – 157 с.
28. *Замысловский, Г. Г.* Развал высшей школы : речь Г. Г. Замысловского в заседании Государственной думы 20 апр. 1911 г. / Г. Г. Замысловский. – СПб. : Тип. Градоначальства, 1911. – 16 с.
29. *Дан, Ф.* Общая политика правительства и изменения в государственной организации в период 1905–1907 гг. / Ф. Дан // Общественное движение в России в начале XX века / под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1911. – Т. IV, ч. II, кн. 7. – 304 с.
30. *Залевский, К.* Национальные движения / К. Залевский // Общественное движение в России в начале XX века / под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1911. – Т. IV, ч. II, кн. 7.
31. *Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия* / под ред. А. И. Костелянского. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1910. – 824 с.
32. *Луцкевич, А.* Да гісторыі беларускага руху / А. Луцкевич // Выбраныя творы / укл., прадм., камент., анатав. індэкс імёнаў А. Сідарэвіча. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2003. – 288 с.
33. *Брюллова-Шаскольская, Н. В.* Национальный вопрос в России / Н. В. Брюлова-Шаскольская. – Пг. : Народная власть, 1917. – 28 с.

SUMMARY

The problem of pre-revolutionary historiography of ethnic relations in Belarus in the late XIX – early XX century is investigated. The most significant publications on the topic are identified and systematized. Main scientific concepts on national and state construction on the territory of Belarus within the specified period are characterized. The conclusion that the pre-revolutionary literature on the subject allows to compare different ideological positions and to identify the most vivid picture of the political struggle over national issues is made. On the other hand, journalistic character of the major part of the published works was subordinated to the objectives of the current political struggle and determined their significant subjectivity.

Паступіў у рэдакцыю 18.02.2015 г.

УДК 930(476):332.2.021.8"1861"

А. Ф. Рацько,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі БДПУ

НАДЗЯЛЕННЕ СЯЛЯН ЗЯМЛЁЙ ПАДЧАС РЭАЛІЗАЦЫІ АГРАРНАЙ РЭФОРМЫ 1861 г. У БЕЛАРУСІ: АЙЧЫННАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ¹

Вырашэнне пытання аб надзяленні сялян зямлём падчас рэалізацыі аграрнай рэформы 1861 г. як у агульнарасійскім маштабе, так і на ўзроўні асобных рэгіёнаў разглядалася дарэвалюцыйнымі даследчыкамі. Аднак у той перыяд заставаліся недаступнымі многія архіўныя матэрыялы, у прыватнасці, абавязковыя інвентары 40–50-х гг. XIX ст., устаўныя граматы і пратаколы іх праверкі, выкупныя акты, перапіска аб выніках рэалізацыі мясцовых «Палажэнняў» аб надзяленні зямлём і яе выкупе, скаргі сялян аб неадпаведнасці велічыні надзелаў і інш. Навукоўцы знаходзіліся пад уплывам або самі з'яўляліся сведкамі рэформы 1861 г., што іншы раз прыводзіла да пэўнай суб'ектыўнасці ў яе ацэнках.

Першыя агульныя характарыстыкі змен у аграрным сектары парэформеннай Беларусі

зрабіў М. В. Доўнар-Запольскі. На багатым фактычным матэрыяле гісторык комплексна асвятляў многія аспекты ліквідацыі прыгону (у тым ліку змяненне ўмоў правядзення рэформы згодна з указам ад 1 сакавіка і 2 лістапада 1863 г., памеры сялянскіх надзелаў, умовы выкупу і г. д.). Разважаючы пра надзяленне сялян зямлём, М. В. Доўнар-Запольскі сцвярджаў, што сяляне Беларусі падчас рэалізацыі рэформы атрымалі дастатковы, паводле памеру, надзел зямлі, «... але зямлі дрэннай, нярэдка пескавітай ці камяністай, без дастатковай колькасці скаціны, з убогім інвентаром, з бедным насеннем і без усялякіх тэхнічных ведаў» [1, с. 340].

Беларускі гісторык У. І. Пічэта таксама ўказваў на тое, што падчас рэалізацыі рэформы 1861 г. сяляне Беларусі атрымалі недастатковыя надзелы, былі пазбаўлены сэрвітутаў і абцяжараны высокімі выкупнымі плацжамі. У. І. Пічэта пісаў, што ў выніку аграрнай рэформы 1861 г. за сялянамі заходніх губерняў

¹ Артыкул падрыхтаваны ў рамках выканання ДПНД «Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава» на 2011–2015 гг.